

З ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Дмитро Дорошенко

●

ТИХИЙ ЗАКУТОК. ГЕТЬМАНСЬКИЙ МОНАСТИР

(Підготовка до друку і передмова
Олександра Коваленка)

Перу видатного українського історика, публіциста і громадського діяча Д. Дорошенка (1882—1951) належить близько тисячі наукових та публіцистичних праць, його доробок напрочуд розмаїтий, але одразу ж привертає увагу органічно властива вченому схильність до наукового синтезу і широких узагальнень. Це засвідчили, зокрема, такі капітальні праці Д. Дорошенка, як двотомники «Нарис історії України» та «Історія України. 1917—1923 рр.», «Огляд української історіографії», «Короткий нарис історії християнської церкви», «Що таке історія Східної Європи». Історичні події та явища на терені України Д. Дорошенко розглядав у контексті розвитку національної державності, що зрештою зумовлює особливу актуальність його спадщини у наш час.

Д. Дорошенко мав тісні зв'язки з Чернігівщиною. Тут, у Глухівському повіті залягало коріння його старовинного роду. Неабиякою популярністю з-поміж місцевої громадськості користувався дядько вченого — культурно-освітній діяч, історик і колекціонер П. Дорошенко. Приваблювали Д. Дорошенка і численні пам'ятки старовини і мистецтва, архівні та музейні скарби краю — у останні передреволюційні роки він співробітничав у Чернігівській губернській архівній комісії. Відтак не дивно, що саме Д. Дорошенка, який набув натоді репутації одного з лідерів національно-визвольного руху в Україні, у серпні 1917 р. було обрано комісаром Чернігівської губернії. «Після шумного Києва, з його бурхливим політичним життям і киплячим рухом, — згадував Д. Дорошенко, — Чернігів здався мені таким тихим та спокійним, як ще ніколи. На його вулицях така тиша, таке безлюддя... Місто потопає в зелених садах. Кругом його густі, прекрасні парки-гаї. Внизу тече Десна. Яскраво горять на сонці золочені бані й шпичасті вежі Спасо-Преображенського собору, найстарішої церкви на Україні... Біліють стрункі зграбні церкви й дзвіниці Мазепиних часів, Ці прекрасні зразки українського барокко...».¹ Втім, цей спокій виявився оманливим, ідилія тривала зовсім недовго. Д. Дорошенко загалом провів у Чернігові близько п'яти місяців, сповнених драматичних колізій, про які він згодом докладно оповів у своїх мемуарах.

Крім виконання своїх безпосередніх обов'язків, Д. Дорошенко брав активну участь у культурному житті краю, зокрема активно сприяв від-

новленню мережі «Просвіт» на Чернігівщині. Разом з представниками місцевої наукової та творчої інтелігенції В. Модзалевським, М. Могилянським, Ю. Виноградським, І. Шрагом, Д. Дорошенко належав до гурту фундаторів видавничого товариства «Сіверянська думка», що виникло у грудні 1917 р. Воно ставило собі за мету «задля освіти народної... друкувати і видавати різного роду видання культурно-просвітнього значення, безпартійного характеру, переважно українською мовою по українознавству». ² Незважаючи на вкрай несприятливі умови громадянської війни, «Сіверянська думка» спромоглася таки протягом 1918—1919 рр. видати 6 невеликих за обсягом книжок — збірки творів Т. Шевченка, Б. Грінченка, історичні й культурологічні нариси В. Модзалевського, В. Шугаєвського, П. Стебницького. Саме у цьому видавництві у серпні 1918 р. побачила світ «Коротенька історія Чернігівщини» Д. Дорошенка. ³

Власне, це перша і, як не дивно, досі єдина у своєму роді науково-популярна узагальнююча праця з історії Чернігівщини. Написана із знанням справи і любов'ю до рідного краю, живою і зрозумілою для найширшого загалу мовою, «Коротенька історія Чернігівщини» одразу ж знайшла свого читача і невдовзі стала бібліографічною рідкістю. Схвальні рецензії на книжку Д. Дорошенка вмістили провідні київські часописи того часу — «Наше минуле» та «Літературно-науковий вісник». ⁴ Звісно ж, сучасна наука збагатилася новими матеріалами, отож деякі твердження та спостереження Д. Дорошенка не витримали випробування часом, але його книжка полишила помітний слід в історико-краєзнавчих студіях на Чернігівщині, сприяла відновленню історичної пам'яті, піднесенню національної самосвідомості.

Значне місце відведено минувшині Чернігово-Сіверщини в іншій науково-популярній книзі Д. Дорошенка «По рідному краю (Дорожні вражіння й замітки)», виданій у Києві 1919 р. До речі, цей збірник згодом було перевидано 1930 р. у Львові й 1956 р. — у Нью-Йорку. Книга містила белетризовану розповідь про визначні історико-культурні пам'ятки і пам'ятні місця старої України, зокрема про старожитності Чернігова, Новгород-Сіверського, Глухова. Як підкреслив у своїй рецензії В. Модзалевський, «такі книжечки, як оця, дуже потрібні для самих широких кол читачів, для самоосвіти, для поширення замилювання до рідного краю, до рідної старовини. Ми певні в тому, що чимало пам'яток нашої старовини буде забезпечено від загибелі тими, хто прочитає оцю книжечку». ⁵

До цієї книги Д. Дорошенка увійшли також колоритні нариси про дві старовинні сіверські обителі — Глухівський Петро-Павлівський та Гамаліївський Харлампіївський монастирі (зараз обидва знаходяться на території Сумської області). Читач має рідкісну нагоду не тільки познайомитись із унікальними, проте здебільшого втраченими пам'ятками, але й відчутти особливу атмосферу чернечого життя, що день-у-день розмірено спливало у вічність... ⁶

Після захоплення влади в Україні більшовиками Д. Дорошенко втіхав за кордон. Він брав якнайактивнішу участь у створенні наукових осередків і культурно-освітніх закладів української еміграції на терені Чехо-Словаччини, Австрії, Польщі, Німеччини, Канади. На батьківщині ж праці Д. Дорошенка потрапили до індексу заборонених видань і на довгі десятиліття були вилучені з наукового обігу.

За умов національно-державного відродження студії Д. Дорошенка нарешті повернулися в Україну. Варто зазначити, що однією з перших у листопаді 1990 р. в спеціальному додатку до місцевої молодіжної газети було передруковано «Коротеньку історію Чернігівщини» Д. Дорошенка. ⁷ Водночас започатковано вивчення біографії та спадщини

Д. Дорошенка, що дозволить відтворити його складну долю і неабиякий внесок у вітчизняну історію та історіографію.⁸

Нариси Д. Дорошенка подаються за першим, київським виданням книги «По рідному краю (Дорожні вражіння й замітки)» 1919 р. без будь-яких скорочень мовою оригіналу згідно з нормами сучасного правопису із збереженням усіх лексичних і стилістичних особливостей. В нарисі «Тихий закуток» Д. Дорошенко згадує про загибель на початку 1664 р. під Глуховом полковника Івана Богуна. Втім, як встановили сучасні дослідники, цей козацький ватажок загинув наприкінці лютого 1664 р. поблизу Новгород-Сіверського від рук польських вояків, які запідозрили його у зносинах з гетьманом Лівобережної України І. Брюховецьким і російським військовим командуванням.

Джерела та література:

- 1 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє — минуле (1914—1918). — Львів, 1923 — Ч. 2. — С. 13.
- 2 Інститут рукопису ЦНБ НАН України. — Ф. XII. — Спр. 816; Черниговский край. — 1917. — 30 декабря; Черниговская земская газета. — 1918. — 5 января; Книгарь. — 1918. — Ч. 7. — Стб. 416.
- 3 Див.: Коваленко А. Б. Книгоиздательское товарищество «Сіверянська думка» // Четвертая Всесоюзная научная конференция по проблемам книговедения. Секция историко-книжных проблем: Тезисы докладов. — М., 1980. — С. 43—44.
- 4 Наше минуле. — 1918. — Ч. 2. — С. 217 (рецензент В. Романовський); Літературно-науковий вісник. — 1919. — Кн. 2. — С. 238—239 (рецензент В. Данилевич).
- 5 Наше минуле. — 1919. — Ч. 1—2. — С. 218—219.
- 6 Про сучасний стан цих архітектурних комплексів див.: Цапенко М. По равнинам Десны и Сейма — М., 1967. — С. 63—65, 69—74; Його ж. Архитектура Левобережной Украины XVII—XVIII веков. — М., 1967. — С. 117—119, 122—123, 175—176; Чернігівщина: Енциклопедичний довідник — К., 1990. — С. 154, 171.
- 7 Дорошенко Д., Коротенька історія Чернігівщини / Підготовка до друку, передмова і примітки О. Коваленка і С. Леп'явка // Комсомольський гарт. — 1990. — 24 листопада. — («Бібліотечка «Комсомольського гарту»»).
- 8 Ульяновська С., Ульяновський В. Дмитро Дорошенко // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. — К., 1993. — С. 527—553; Пінчук Ю., Гриневич Л. Дмитро Дорошенко та його твір «Огляд української історіографії» // Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. — К., 1996. — С. IX—XXX; Бурім Д. В. Наукова, педагогічна та громадсько-політична діяльність Д. І. Дорошенка в еміграції (1919—1951 рр.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. — К., 1997. — 20 с.

ТИХИЙ ЗАКУТОК

Петро-Павлівський монастир звуть Глухівським, хоча стоїть він аж за 22 версти од міста Глухова. Свідомо вибрали фундатори монастиря цей чудовий закуток, де сама природа — сплела розкішну оправу, в яку людина поставила діло рук своїх — гарні муровані будівлі монастиря. На високій горі понад річкою Клевенню, яка одділяє українську Глухівщину од московської Путивльщини, весь в зелені, наче намальований, пишається монастир з трьохбанною стрункою церквою, оточеною купою струнких тополь, білими мурами й будинками. Справа й зліва дубовий ліс. Гарний вид на монастир знизу, од Клевені, а ще кращий, коли станете в малій деревлянній альтанці над самою кручею: на тридцять верст стелеться перед вами зелена долина, на ближчому фоні котрої срібною змійкою в'ється Клевень. В далечині мріють села з білими церковками, й синіють ген далеко на обрії надсейменські гаї. Хтось з великим художнім смаком обібрав це місце для тихого монастирського життя. Далеко від людних городів, серед величної й принадної природи, в спокою зеленої діброви можна було дійсно одійти од суєти житейської і віддатись життю духа.

Малолюдний, вбогий и тихий монастир мало хто знає і одвідує, а хто й буває тут, то ледве чи багато з тих знають, що історія його тісно зв'язана з цілим рядом визначних діячів Гетьманського періоду нашої минувшини. Знають монастирі і одвідують здебільшого тільки селяни околицьних сел, та й то по великих хіба святах. Людно буває в монастирі раз на рік, в день Петра і Павла влітку, коли на майдані коло монастиря відбувається веселий ярмарок, на якому ведеться жвавий торг вівцями і всякою іншою худобою.

Монастир не має дуже давніх споминів. Коли саме його засновано — невідомо. Перший раз згадується він по документах в році 1593, але справжній його розвиток належить уже до часів по Хмельниччині. Він тишився особливою ласкою гетьманів, і майже кожний з них, починаючи з Виговського, давав йому універсали на ґрунти, млини, на цілі села, і скоро Петро-Павловський монастир зробився одним з найбагатших на цілу Гетьманщину. Уже року 1658 Виговський видає універсал: «Поглядаючи на убозство монастира св. апостолів Петра і Павла і братії при нем застаючей, теж і на щоденні їх праці, котрії за нас і все войско запорожское Господа Бога благають, чого і далі од них жадаючи надалисьмо їм села Холопково і Баничі і млинок, на ріці Клевені стоячий». Брюховецький року 1664 підтверджує володіння тими маєтностями. Але цього року налітає на тиху Глухівщину хуртовина: сам король Ян-Казимир прийшов з військом з-за Дніпра, щоб повернути назад до Польщі Лівобережну Україну. Він обложив Глухів, але не міг його добути, і під глухівськими валами поліг славний полковник Богун, звісний ворог Московщини, який сполучився з поляками, аби тільки Україна не була під царською рукою. Своє останнє пробування на Лівобічній Україні позначили поляки руйнуванням краю; спалено тоді було й Петро-Павлівський монастир. Але як тільки пройшла чутка, що тогочасна й сьогочасна Україна знову злучилася в одних руках у гетьмана Дорошенка, монастирські отці зараз же вдалися до нього, і він видав їм універсал на прежні монастирські ґрунти, «не нарушаючи привелеїв од монархів і універсалів од антецесорів наших, але онії сим універсалом опробуючи». Та недовго панував Дорошенко на Лівобережжі: Демко Многогрішний одірвав од його спочатку Сіверщину, а тоді й увесь лівий берег Дніпра. Прочувши про нового пана, ченці вдаються зараз до нього, і він, «взгляд міючи на утраплене игумена о. Биковського і всіх законників, котрії сих часів военных за наступленієм под Глухов войск і междоусобній брані зовсім монастирських добр і достатков винищені zostали», надає монастиреві окрім прежніх маєтностей ще й нові. Щедрою рукою надає ґрунти монастиреві Самойлович, а особливим його добродієм стає Мазепа.

Року 1694 прибуває в Петро-Павловський монастир новий ігумен, не старий ще, але відомий вже своїми літературними працями — Дмитро Туптало (пізніше звісний під ім'ям Дмитра Ростовського). Він заходився відновляти монастир, ушкоджений війною; він збудував кам'яний собор, прекрасна українська архітектура котрого так гармонуючи з оточенням природи, являється тепер головною оздобою всієї монастирської будівлі. В монастирі й досі показують старе Євангеліє 1681 року, в його вліплено власноручну умову святителя Дмитрія з підрядчиком на будування церкви. Але не тільки господарськими справами клопотався вчений ігумен. Версти зо три від монастиря понад Клевенню й досі росте густий дубовий ліс. Він належить монастиреві. Тут збудував собі св. Димитрій келію й на самоті віддавався літературній праці, пишучи свої славетні Четві-Мінеї. Монастирський «Скиток», з маленькою церквою, двома хатинами й пасікою, вартий того, щоб одвідати його, будши в Петро-Павлівському монастирі. Його окраса — чудова алея з спуском до Клевені, де внизу в яру криниця.

Не довго пробував св. Димитрій в Петро-Павлівському монастирі. Він перейшов до Чернігівського Єлецького монастиря. Вченого дослідника замінив новий ігумен Мелетій Трофимович, людина зовсім іншої вдачі. Це також був дуже діяльний ігумен, але діяльність його обернута була на справи господарські. Дбав він і про нові ґрунти й млини, про записи на монастир, будував нові будівлі. Не цурався він, видно, й земних утіх: зберігся його лист до однієї пані сусідки, де він прохає прислати йому в дарунок «бочалку пива добренького, висталого, тоненького — на постний посилок». Хазяйновитий ігумен двічі нагадував пані Забіліній про її «обітницю» прислати йому в дарунок тую «бочалку пива». Мелетій правив монастирем на початку XVIII століття. Минали роки. Все збільшувалося «послушенство» селян своїм державцям, чи то були окремі особи і старшини, чи колективи, як монастирі. Селяни пробували протестувати, але нічого з того не виходило. Старшина, піддержувана московським урядом, цупко держалася за своє «право» і по-малу на Гетьманщині встановлялися кріпацькі порядки. В році 1724 селяни, піддані Петро-Павлівського монастиря «невідомо ради якої причини завзяши перед себе яковуюшь шатость і огурство, належитої повинности і послушенства не хотіли оддавати», але генеральна канцелярія строгими наказами навернула їх до послуху. Мінялися часи, мінялися люди. Серед галереї маловідомих і звичайних рядових ігуменів наприкінці століття в Петро-Павлівському монастирі стала на чолі знов яскрава фігура. Це був Мелхиседек Значко-Яворський, знаменитий діяч Правобережної України.

Він був ігуменом в Мотронинському монастирі, що заховався серед густого лісу в Чигиринщині. Мелхиседек боровся за волю православної віри і пробував спочатку легальних шляхів. Він оббивав порogi у Варшаві, випрохував у короля грамоти й накази про свободу віри, їздив і в Петербург до Катерини. Але на далеких «кресах» польська шляхта й польська адміністрація не дуже слухалися королівських наказів. Мелхиседека, як привідцю православної опозиції на Україні, хапають, заковують в кайдани і везуть на суд в Київське Полісся. Тут постановляють його живцем замурувати. Але він і без того був пів-мертвий од тяжкої неволі. Страшну кару припинили. На щастя серед сторожів знайшлася добра душа, свій же українець, козак Лещенко. Він добуває і крадькома передає в'язневі паперу, замісьць чорнила товче порошок з водою, і писаний таким чорнилом лист козак везе в Переяслав до єпископа Гервасія Линцевського. «Владико святий! — пише Мелхиседек, — бідно стражду. Смертно болен, в желізах жестоких, не маю нічого». За допомогою своїх людей удалося втікти з тюрми. Мелхиседек їде до свого монастиря, де на той час серед послушників перебуває Максим Залізняк. Вибухає грізна Гайдамаччина, і в народі йде чутка, що отець ігумен благословив гайдамаків на повстання. Звідси повстала опoетизована Шевченком легенда про вози з «свяченими» ножами. Останній народній рух за волю скінчився трагічно. Під Коднею недалечко Житомира замордовують сотні гайдамаків, а головного ватажка Гонтю карають страшними рафінованими муками. Мелхиседек Значко-Яворський втікає на лівий берег і тут в тиші Петро-Павлівського монастиря доживає віку. Він будує муровані келії, браму з церковцею, кругом монастиря замість старої деревляної ставить кам'яну стіну. Від братії вимагає строгого життя по уставу, лічить народ, який сходитьсь до нього з усіх усюд. Поховано Мелхиседека р. 1800 в головній церкві біля південного входу. В ігуменських покоях висить його портрет: огрядна повна постать, з патерицею в руках, в невеличкій чернечій шапці. Обличчя суворо-спокійне й поважне.

Тепер монастир не має вже ні ґрунтів, ні маєтків. Не має вів ні таких святощів, які б приваблювали богомольців і давали б значні прибутки. Монастир убогий, малолюдний і дуже неохайний. В гостиниці зайдять вас блощиці, коли ви не вживете особливих заходів. Братії мало, життя сонне і тихе. Ігумени подавлені господарськими клопотами, і ніхто в монастирі не цікавиться тим, що так приваблює археолога й туриста. Самітно шумлять своїми широкими вітами клени й дуби в «Скитку», і стає зрозумілим, чому саме цей затишний закуток вибрав Дмитро Ростовський, щоб у повній самоті й спокою складати свій грандіозний твір, який придбав йому таку широку славу по всій Україні й Московщині.

ГЕТЬМАНСЬКИЙ МОНАСТИР

За шість верст од містечка Вороніжа, Глухівського повіту, серед густого соснового лісу, над болотяною річкою Шосткою, притулився стародавній жіночий монастир, званий Гамаліївською пустинею. Звідусіль захований він від людського ока. Тільки в одному місці, як їхати новою залізницею, що йде з Конотопа на Брянськ, в лісовій прогалині заблищать срібні бані високої білої церкви. Блиснуть і знов сховаються між високими струнками соснами.

Колись, років за двісті до нас, було тут дуже глухо. Навкруги на десятки верст тяглися пуші й болота. Саме найкраще місце, щоб сховатись од людської суєти і марних спокус світу цього. А одна полянка над Шосткою, серед найбільшої гушавини, так мов навмисне була створена для «пустині», для чернечого притулку. Так і сталось: на цій поляні «коштом і накладом славне уроженого його милости пана Антона Гамалії, товариша значного військового, року 1702 м. апріля 14 дня» заложено «пустинку», а при ній, за благословенням київського митрополита Варлаама Ясинського, збудовано і церкву в честь священомученика Харлампія.

Скоро після того настали для Гетьманщини дуже тривожні й бурхливі часи, яких вона не знала трохи не ціле півстоліття: прийшли шведи; старий гетьман Мазепа, який прислужився українській культурі й вірі православній, побудувавши велику силу церков, шкіл, шпиталів, пристав до шведського короля і мусив утікати з ним після нещасливого Полтавського бою в далеку Туреччину, де скоро й закінчив своє життя. Козаки на раді в Глухові обрали з царської волі за гетьмана стародубського полковника Івана Скоропадського.

Це була вже стара людина, за 60 літ, тиха і нерішуча. Приставши попереду до гуртка генеральної старшини, що замислила одпасти од Москви і потягла за собою й самого гетьмана Мазепу, Скоропадський в рішучий момент не зважився піти за товаришами і зостався вірний цареві. За те й заслужив особливу ласку. Царь Петро знав, що робив, коли звелів обрати «вольними голосами» не Полуботка, не Апостола, але стародубського полковника. Ставши гетьманом, Скоропадський в усьому корився наказам з Петербурга, у всьому догоджав цареві, хоч іноді й самому було шкода своїх людей, коли доводилось десятками тисяч посилати козаків то на Ладогу, на «каналські роботи», то на границі Персії... Слізно заступався старий гетьман за своїх козаків, але його мало слухали. Самого його раз-у-раз викликали то в Москву, то в Петербург, і там він проживав місцями і мусив дивитись то на ферверки, то на іноземні кумедійні дійства, то на те, як садовили на палю або мучили якимись іншими тортурами нещасних прихильників царевича Олексія та цариці Свдокії. Гетьманську столицю зроблено у Глухові, на самій межі з Московщиною, і тут для «охорони гетьманської особи» поставлений був московський гарнизон. У Глухові було

над гетьманом вдома ще й своє начальство: жінка Настя, з роду Марковичів. Це була особа дуже практична і хазяйновита і вдома верховодила усім, — не дурно сміялися в народі, що, мовляв, Настя носить булаву, а Іван плахту.

Воно так і сталося: як помер гетьман Іван, то Настя не захотіла вертати клейнодів гетьманських та іншого військового добра, — так воно все в неї і зосталося, скільки не робили заходів! Настя здержувала чоловіка, щоб він не дуже то побивався за «військовими справами», бо це ще ні одного гетьмана до добра не довело, а більше налягала на те, щоб самим не зостатись без вигоди, і справді, уміла дуже добре використовувати високе становище пана Івана — для себе і для всієї рідні. Єдина дочка гетьманського подружжя була видана заміж за московського боярина Толстого, і цього Толстого царь Петро, всупереч військовим правам і вольностям, настановив полковником ніжинським.

Звичаєм людей свого часу ясновельможний та його пані були вельми побожні і не забували потреб душі серед мирських турбот і клопотів. Харлампіївська Гамалііна пустинка, положена в мальовничому закуткові, недалеко од столиці (30 верст), звернула на себе гетьманську увагу, і на неї стали спадати ріжні їх добродійства і милости. Очевидно, гетьман, чинячи добродійства монастиреві, виконував, якийсь свій обіт, бо в універсалі своєму од 1 декабря 1713 року писав: «Хотячи свій обіт skutком привести во ісполненіє і містце уже до фундації того монастиря способное, іменуемое Харлампіева пустинка, избравши, — млини з грунтами купили». А на другий рік гетьман зробився титарем монастиря, його коштом було збудовано велику кам'яну церкву, високу і простору, на зразок церкви Троїцького монастиря у Чернігові, другу теплу, також кам'яну церковку, поруч з двоповерховим кам'яним корпусом келій ігумені, чотири одноповерхові корпуси келій для чорної братії та інші будівлі — усе муроване з камня. Усе воно стоїть і досі так. Великі пожежі 1738 і 1796 років не могли знищити мурів і ушкодили тільки дерев'яні частини будівлі.

Так щедро обдарований добродійствами гетьмана монастир прийняв до себе на вічний спокій його тіло. 3-го іюля 1722 р. помер гетьман, повернувшись з подорожі до Москви. 5-го іюля тіло повезено було в Гамаліївську пустинь. В дневнику генерального хорунжого Миколи Ханенка докладно описано гетьманський похорон і весь церемоніал: «Ішли первій два баталіони солдат од двох полків, при которих офіцери бившіє міли всі фльорами черними поперецьязанії; в барабани бито чрез покровці, іграно на гобоях жалісно. За баталіоном несено значок і хорогв гетьманський в низ к землі оберненні. Затим їхали два на конях в панцерах, мисюрках і карвахах з голими шаблями, держачи онії за конець острія. По них ведено три коні убраних, а потом знову два-ж в панцерах їхали подобним способом, як і прежніі. За сим ішли діякони і священники парами, несена булава, бунчук з фльорами в низ оберненні, затим тіло на марах, слуги і гайдуки гетьманський несли; а за тілом вже пані з многими женська полу особами, комендант з полковниками Шарфом і Білцером і з многими офицерами, наші два полковники, черніговський і лубенський, з генеральними особами, і весь змін многочисленого народа ішли. За тілом же везен балдахин жалобно обитий, шістьма кінми в чорнії капи убраними. Як з города вийшли, почали з валу бить з армат, і поки аж за всі подворки опроважено тіло, стріляно в місті. Потім з мар знято тіло і під балдахином поставлено, і помалу повезено... З сіл тож на тракті до Гамаліївки лежачих виходили священці процесіями против тіла і погребеніє співаючи церемонії чрез села провождали... Ночували з тілом на болоті за Слоутом» (село Глухівського повіту).

Велична зустріч ждала жалібний похід у Гамаліївці: вийшли стрічати тіло черниці і багато духовенства, що поприїздило з Києва та з інших міст. Військову пошану оддавали тут не тільки москалі, але й козаки: на дворі монастирському ушикувались дві сотні козаків — «глуховская і вороніжская», а коли «останное со духи праведними заспівали, почалася стрєбла первий з армат, яких тудя в Гамаліївку із Глухова, з Вороніжа і з Новгородка кілька надцять штук било припроважено». Труну з тілом вложено «в склеп в церкві трапезной по правой стороні за крилосом спорований, в котрий вложено камень с таким на нем вибитим надписом: зде опочиваеть тіломь раб Божий Іоан Скоропадський, войск Запорожских гетман, сей обители фундатор; преставился в Глухові року 1722 місяца іюля третого дня».

Але даремне шукали б ви тепер того камня: його замуровано під час останнього ремонту в тій же трапезній церкві, що одбувся кілька років тому. Добре ще, що збереглися таблиці (біля стіни внизу наліво) над могилами гетьманової Насті Скоропадської і її дочки Уляни Толстої. Невеличкі таблиці з янголами по боках, що держать походні (факели). Оце тільки й пам'яті усїєї про старовину і про вельможних фундаторів монастиря.

Саме в обіденну пору прибув я кіньми до Гамаліївки з Янполя, колишнього сотенного містечка і Мазепиної маєтности. Їхав якийсь час алеєю серед чудових струнких, мачтових сосен. Раптом сосни розійшлися, перед очима заблищав став, а за ним на горбочку, серед купи зелені, на фоні тих же темних сосен — Гамаліївська церква. Проїхали греблю повз млини, подаровані монастиреві ще гетьманом, і зупинились у монастирській гостиниці з ясними чистенькими світлицями. Скрізь чепурно і чисто так, аж блищить. У номері стародавні канапи з різними деревляними спинками, а в кутку постіль з периною і купою подушок. На вікнах білі заслонки, на столі свіженька скатертину, скрізь все вимито, аж блищить. Це не те, що чоловічий монастир, от хоч би й знаменитий, фундований гетьманом Петро-Павлівський монастир недалеко Глухова: там блошиць, там нечисті всякої безліч у гостиниці. А тут не те. Любо глянути! Під вікнами мають головками квіти всякі, яблуні і груші. По стінах висять старовинні гравюри київського виробу 1788 року — великі такі, кожна уявляє одного з чотирьох євангелістів.

Мій супутник — місцевий поміщик і добрий знайомий настоятельки. Частенько буває тут, і його знають. Стріли, як доброго знайомого, і зараз побігли до настоятельки «доложити» про гостей. Ждали ми добру годину та все поглядали у браму проти наших вікон, що вела у подвір'я монастирське: гостиниця стоїть поза мурами обителі, приїжд-жі миряни не повинні закаламучувати монастирського спокою спокуса-ми світу цього.

Ось кличуть нас до матері-настоятельки. Вхідимо через старовинну браму на широкий двір правильної чотирикутної форми; посеред красується головний храм. А направо збоку трапезна церква і покої ігумені. Кругом тихо і ніби безлюдно. А тимчасом у монастирі 250 черниць, старих і молодих. Питаємо «сестри», що веде нас, — а де-ж усі сестри? — Старі по келіях сидять, а молоді на роботі. — Справді: кругом по городах — видно з другого поверху покоїв — сила жіночих постатей над картоплею і буряками. Тільки співу не чути: не личить. А он на маленькому подвір'ї біля «покоїв» за довгим столом сидить десяток дівчаток, чистять ягоди. Це — малі послушниці. Всі по звичайному вбрані, в хусточках. На другому поверсі стріла нас сама настоятелька Дионісія, в миру Свдокія Кузина, Севського повіту, Орловської губер-

нії, родом. Не стара ще жінка, з делікатним приємним обличчям. Дуже привітна, — ні тіні суворості якої або штучної поваги.

Побалакали спочатку, як водиться, про хазяйські справи, про погоду, про дощі, що так пошкодили городині й хлібам. Ми похвалили надзвичайну чистоту в гостиниці. Це було приємно настоятельці. Щоб показати, що в неї чепурно не тільки у гостиниці, так мовити б «на людських очах», але й скрізь, показуючи згодом монастир, вона повела нас по всіх усюдах, показала пекарню, просвирню, усі закутки господарства. І справді — скрізь так само чепурно і чисто!

Пішли оглядати спочатку старовину. В покоях висять різні портрети царів, архиєреїв, але старовини усього два портрети; великі на всю стіну — гетьмана Скоропадського і гетьманші Насті. Портрети трохи не на увесь зріст. Гетьман держить у руках смушеву шапку з зеленим верхом. Портрети — овальної форми. Між контурами овалу і рямцями вимальовано квіти, під портретами написи, певно зроблені пізніше кимсь із монастирських піїтів.

Під портретом гетьмана:

Целомудренно, праведно и благочестно он жил,
Монарху своему верно и храбро служил,
Храм сей в честь Бога и обитель отца сооружив,
Последний дух свой Иисусу предложил,
На земле память и на небе славу вечную заслужил.

Під портретом гетьманши:

К Богу благочестием она пылала,
Супругу верность и любовь соблюдала,
Бедным отраду на деле подавала,
Воздвигнуть храм сей помогала,
Вечно о себе памятовать приказала.

Ці два портрети — тільки й старовини в усьому монастирі, хіба що іще мури кам'яні та будівля сама.

Зайшли у головний храм. Окраса його — прекрасний іконостас, різаний з дерева, весь укритий візерунками виноградної лози — як це робили дуже часто в старовину на Україні.

Іконостас дуже високий, на самій гор деревляні фігури святих, дуже нагадує собою іконостас головної церкви Видубецького монастиря у Києві. Недавно реставровано іконостас за 26.000 карб.

На хорах два престоли, там іконостаси не відновлено, і вони ледве держаться. Старих ікон немає, тільки у вітварі за престолом збереглося давнє малювання. Ні чаш старих, ні яких там іще старовинних речей. Тільки з десяток риз, дуже гарних, не пізніше кінця XVII віку. Але їм не надають видно ваги, бо з одної старої ризи поздіймали срібне шиття, щоб перенести на нову ризу.

В монастирі немає голосних святинь, і прочан тут бува дуже мало. Монастир має характер великої трудової спілки. На першому плані господарські інтереси. Кожне має тут собі роботу: одно вишиває, друге на пекарні порасться, третє на городі копається. Над усім пильне око настоятельки.

Виходимо з трапези, — біля ганку сидить відомий по всій околиці Амрось дурненький, сухий хліб жує. «А здрастуйте, а дай Боже, щоб живенькі були!» — промовля він свою улюблену приказку.

— Дівчата! — гукає одна з старших черниць до молоденьких, що у холодку під стіною ягоди чистили, — а ви б дали Амросику борщику! Амросику! ти б з'їв борщику?

— А з'їв би, дай вам Боже, щоб живенькі були!

Дівчата дали Амросику якогось ріденького пісного борщику. Говорять трохи не всі черниці українською мовою, з місцевим одтінком.

Більша частина їх — тутешні, з околиць сел. Мати-ігуменія тільки з Московщини. Приходять зовсім молоді, ще діти, і просяться до монастиря. Що їх приводе сюди?

В усякому разі не воля од роботи, не безжурне сите життя, бо той сухий шматок монастирського хліба, отой пісний борщик ріденький доводиться тяжко одробляти на всякій хазяйській роботі і в полі, і на городі, і на кухні, — мало чим краше, як десь в економії. І отже щось вабить їх сюди, за високі білі мури, звідки не такий уже легкий поворот до миру. Багато, мабуть, трагедій — особистих і сімейних, укриває чорна хусточка або каптур! А поглянеш збоку, така тут благодать: тихо, мирно, порядок, усі працюють — кожне для всіх, усі для кожного! Хоч і тут є, кому живеться краще, а кому гірше, панують і тут поза зверхнім спокоєм пристрасті всякі, каламутять життя чернече...

Дзвонили до вечерні, як ми покидали гостинний монастир.

Сонце спускалось за чорний бір і золотило високі бані гетьманської церкви. На греблі сидить Амросик і усміхається до нас.

Юродиві та блаженні — це неминучий аксесуар монастирського побуту. Має такого собі й Гамаліївська пустинка.

